

Arif Bayram

Kastamonu Üniversitesi,

Kastamonu, Türkiye

(E-mail: ariffbayram18@gmail.com)

Etnolinguistik Hayatiyet Teorisi Çerçevesinde Abay ve Türk Dünyası

Özet. Dil, yalnızca bir iletişim aracı değil; aynı zamanda kültürel kimliğin, tarihsel hafızanın ve toplumsal aidiyetin en güçlü taşıyıcılarından biridir. Dillerin korunması ve yaşatılması ise sadece dilbilimsel değil, sosyopolitik ve kültürel bir mesele olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda ele alınan Etnolinguistik Hayatiyet Teorisi, bir dilin toplumsal yaşam içindeki kullanım sıklığını, kuşaklar arası aktarımını ve toplumsal işlevselliğini inceleyen çok boyutlu bir kuramsal yaklaşımdır. Söz konusu teori; bir dilin toplumsal bağlamda varlığını sürdürüp sürdüremeyeceğini belirleyen “statü, demografik yapı ve kurumsal destek faktörlerini” temel alarak bu çok katmanlı süreci analiz etmeye olanak tanır. Bu çalışmada da Etnolinguistik Hayatiyet Teorisi çerçevesinde Kazak aydını ve düşünürü Abay Kunanbayev’in Türk dünyası içerisindeki kültürel ve dilsel rolü üzerinde durulmuştur. Abay’ın şiirleri, felsefi düşünceleri ve eğitim anlayışı yalnızca Kazak Türkçesinin değil, aynı zamanda Türk dünyasının ortak kültürel belleğinin ve dil birliğinin canlı tutulmasında temel bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Abay, dili sadece bir iletişim aracı değil; toplumsal kimliğin, tarihsel hafızanın ve kültürel devamlılığın taşıyıcısı olarak görmüş; eserlerinde dili ahlaki değerlerle, eğitimle ve düşünsel dönüşümle ilişkilendirerek halka bir bilinç kazandırmayı hedeflemiştir. Abay’ın düşünsel mirası, özellikle ortak dil bilincinin oluşumu ve kültürel sürdürülebilirlik açısından Türk dünyası için hem tarihsel hem de güncel düzlemde stratejik bir önem arz etmektedir. Abay’ın eserleri yalnızca edebi ya da felsefi bir zenginlik değil; aynı zamanda Türk dünyasında dil temelli kimlik inşasının sürekliliğini sağlayan güçlü bir referans noktası olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Abay’ın dil anlayışı ve eserlerinin, Türk toplulukları arasındaki etnolinguistik bağların güçlendirilmesindeki yeri, bu çalışmanın temel inceleme konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abay Kunanbayev, etnolinguistik hayatiyet, Türk dünyası, dil birliği, kültürel sürdürülebilirlik

DOI: <https://doi.org/10.71078/xsp4hp22>

Alındı: 01.07.2025; Kabul edildi: 28.09.2025; Çevrim içi erişim: 3.10.2025.

Giriş

Etnolinguistik hayatiyet teorisi, 1970’li yılların sonlarında H.Giles öncülüğünde, R.Y. Bourhis ve D.M. Taylor’un katkılarıyla geliştirilen sosyo-dilbilimsel bir yaklaşımdır. Etnolinguistik hayatiyet denildiğinde akla bir toplumun din, dil, tarih ve kültür ilişkisi gelmektedir. Bu ilişkinin sağlam veya tam tersi bir durumda olması milletlerin kaderini belirler. Kader kavramı ise hayatiyettir. Milletlerin bu hayatiyeti koruyabilmesi, canlı ve diri olması için diline, dinine, kültürüne ve tarihine sahip çıkabilmesi gerekmektedir. Söz konusu teori, etnolinguistik grupların canlılığını etkileyen temel etkenleri statü, demografik yapı ve kurumsal destek olmak üzere üç ana kategoride sınıflandırır (Bourhis ve Taylor, 1977: 309). Bu yapısal değişkenlerin ötesinde, tarihî açıdan bakıldığında milletlerin kaderini belirleyen, kritik

dönemlerde fikir ve eylemleriyle ön plana çıkan öncü şahsiyetlerin de büyük rol oynadığı görülmektedir. Tarihsel süreçte milletlerin dönüşümüne öncülük eden bu şahsiyetler, genellikle ortak bir gaye etrafında birleşerek hareket ederler. Bu kişiler, mensubu oldukları milleti sosyal, kültürel ve siyasî açıdan daha ileri bir konuma taşımayı amaç edinmişlerdir. Ancak bu tür liderlik girişimlerinin kalıcı bir başarıya ulaşabilmesi, yalnızca bireysel çaba ile değil, halkın desteği ve katılımıyla mümkündür. Toplum tarafından benimsenen ve desteklenen fikir önderlerinin düşünceleri zamanla daha geniş kitlelere ulaşarak etkisini artırır. Bu başarılar halk nezdinde söz konusu şahsiyetlere yönelik daha derin bir güven ve saygı oluşmasına yol açar. Neticede toplum bu kişileri yalnızca bir aydın ya da lider olarak değil, aynı zamanda bir yol gösterici, yani kolektif mücadelenin sembolü olarak görmeye başlar. Halkın bilinçli desteğiyle ortaya çıkan toplumsal hareketlilik, milletin kendi kaderini belirlemesinde önemli bir husus olarak dikkat çekmektedir. Bu noktada, Kazak Türklerinin tarihinin ve edebiyatının öncülerinden olan Abay Kunanbayev, sadece bir şair ya da aydın olarak değil; yazılı Kazak edebiyatının kurucusu, aynı zamanda Kazak halkının kültürel dirilişine öncülük eden bir fikir adamı olarak dikkat çeker (Söylemez ve Ateş, 2021: 11). Abay'ın şiirleri, düzyazıları ve halkı bilinçlendirmeye yönelik öğütleri Kazak halkı tarafından benimsenmiş ve zamanla geniş bir etki alanı oluşturmuştur. Kazak halkının yaşam tarzı, toplumsal farkındalık, eğitim ve din gibi çeşitli konulara değinen Abay bu hususlarda toplumdaki yanlış uygulamaları yer yer keskin bir dille eleştirmiştir (Kara, 2019: 17). O, hem kalemiyle hem de siyasetteki rolüyle öne çıkmış; Kazak halkının tarihini, dilini ve kimliğini her mecrada savunmuştur. Onun fikirleri halkta karşılık buldukça, bireysel çabaları kolektif bir bilince dönüşmüş; böylece Kazak halkı kendi kimliğini yeniden inşa etme yolunda önemli bir irade ortaya koymuştur. Abay'ın dünya görüşü; sadece Kazakların değil genel olarak Türk dünyasının tarihinin, dilinin ve kültürünün şekillenmesine olanak sağlamıştır.

Araştırmanın Amacı

Abay örneği, etnolinguistik canlılığın yalnızca yapısal koşullara değil, aynı zamanda halkla bütünleşmiş aydınların önderliğine ve toplumun kendi kaderine sahip çıkma kararlılığına bağlı olduğunu açıkça göstermektedir. Bu bağlamda, Abay'ın mirası, sadece Kazak edebiyatı için değil, tüm Türk dünyası açısından dilsel ve kültürel direnişin simgesel bir örneği olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda etnolinguistik hayatiyet teorisinin üç temel bileşeninin başta Abay Kunanbayev olmak üzere diğer aydınlar ve Türk dünyası çerçevesinde ele alınması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Metodolojisi

Çalışmada etnolinguistik hayatiyet teorisi kapsamında Abay ve Türk dünyası ele alınarak Abay ve Kazak halkının dil hayatiyeti üzerinde durulmuştur. Söz konusu teori bileşenleri ve Abay'ın dünya görüşü bağdaştırılmıştır. Teori kapsamında bir etnolinguistik grubun statüsü; onun toplumsal itibarını, ekonomik ve sembolik değerini, kültürel olarak ne ölçüde kabul gördüğünü belirlemektedir. Bu bağlamda yüksek statüye sahip grupların daha güçlü bir topluluk bilinci ve dilsel canlılık sergilediği öne sürülmektedir. Abay da bu kapsamda Kazakçayı sadece bir iletişim aracı olmaktan çıkarıp düşünce ve eğitim dili hâline getirmeye çalışmıştır. Halkını medrese eğitimiyle sınırlı kalmadan modern bilimlerle ve çağdaş düşünce akımlarıyla tanıştırmak isteyen Abay, özellikle ana dilin bu dönüşüm sürecindeki merkezi rolüne dikkat çekmiştir. Ona göre, Kazakçanın gelişimi yalnızca bireysel kimlik açısından değil, toplumsal ve kültürel bütünlüğün korunması açısından da hayati bir öneme sahiptir. Bu düşüncelerini en yoğun biçimde işlediği eserleri olan "Kara Sözler", Kazakçanın felsefî, ahlaki ve toplumsal meselelere dair derinlikli bir anlatımı mümkün kılan bir dil olduğunu açıkça ortaya koyar. Abay, Kazakçayı ustalıkla kullanarak onu edebî ve kültürel prestije sahip bir yazı

dili konumuna taşımıştır. Onun bu yaklaşımı, Kazak edebiyatında yazılı kültür geleneğinin gelişmesine öncülük etmiş; aynı zamanda Kazakçanın kamusal ve kurumsal alanlarda da daha fazla kabul görmesini sağlamıştır. Abay'ın dil anlayışı, yalnızca bireyleri değil, resmî kurumları da etkileyerek Kazak dilinin ve kültürünün toplumda itibar kazanmasına ve kendi düşünsel mirasının kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır. Kazakça eğitim veren en prestijli kurumlardan biri olan "Abay Kazak Ulusal Pedagoji Üniversitesi", Kazakça opera ve tiyatro eserleri sahnelendiği "Abay Tiyatrosu", "Abay Müzesi" ve TÜRKSOY tarafından 2020'nin Abay yılı ilan edilmesi Abay'ın düşünsel mirasının kurumsallaşmasının birer örneğidir.

Etnolinguistik hayatiyet teorisinin bir diğer unsuru olan demografik yapı, bir dilin kuşaktan kuşağa aktarımı, konuşur sayısı ve farklı yaş grupları arasındaki dil devamlılığı gibi temel unsurları kapsar. Teori, bu çerçevede nüfus yoğunluğu, coğrafi yerleşim ve yaş dağılımı gibi demografik etkenleri dikkate alır. Bu faktörler bakımından avantajlı konumda bulunan gruplar, uzun vadede varlıklarını sürdürme açısından daha elverişli koşullara sahip kabul edilir. Özellikle genç kuşakların dili benimseme ve günlük yaşamda aktif olarak kullanma düzeyi, dilin yaşamsal devamlılığını doğrudan etkiler. Bu bağlamda demografik göstergeler, yalnızca dilin mevcut durumunu değil, gelecekteki hayatiyet potansiyelini de öngörme açısından belirleyici bir rol üstlenir. Bu kuramsal çerçevede değerlendirildiğinde, Abay Kunanbayev'in Kazakçanın demografik yapısı üzerindeki etkisi, yalnızca edebi ya da kültürel değil; aynı zamanda dilin hayatiyetini doğrudan etkileyen sosyolojik bir işlev taşır. Abay, Kazakçanın demografik yapısı üzerinde belirleyici bir etki yaratarak dilin etnolinguistik hayatiyetine çok boyutlu katkılarda bulunmuştur. Özellikle 19. yüzyıl sonlarında Kazak toplumunun sosyal dönüşüm sürecinde, Abay'ın edebi ve düşünsel faaliyetleri Kazak dilinin farklı coğrafi ve sosyoekonomik gruplar arasında yaygınlaşmasını teşvik etmiştir. Eserleri aracılığıyla sadece taşra ve kırsal kesimlerde değil, aynı zamanda şehirlerde, eğitim çevrelerinde ve aydın zümre içinde de Kazakçanın kabul görmesini sağlamıştır. Bu durum, dilin hem farklı gruplar arasında hem de kuşaklar arası düzlemde canlılığını korumasına olanak tanımıştır. Ayrıca Abay, özellikle genç kuşaklara hitap ederek onlara olan yaklaşımlarıyla ana dilin öğrenilmesini, doğru kullanılmasını ve kültürel bir bilinçle sahiplenilmesini hedeflemiştir. Onun şiirleri, düzyazıları ve öğütleri sadece dilsel bir taşıyıcı değil; aynı zamanda toplumsal kimlik ve aidiyet duygusunun da pekiştiricisi olarak işlev görmüştür. Bu yönüyle Abay, Kazakçanın konuşur sayısını artırmakla kalmamış; dilin kamusal alanda görünürlüğünü ve prestijini de yükseltmiştir. Abay'ın eğitim anlayışı, dilin sadece resmî öğretimle değil, aynı zamanda kültürel aktarım yoluyla da yaşatılabileceğini göstermiştir. Bu yaklaşım aile içi dil kullanımı, edebi üretim ve toplumsal etkileşim yoluyla Kazakçanın kuşaktan kuşağa doğal biçimde aktarılmasına zemin hazırlamıştır. Böylece Abay, Kazakçanın toplumsal tabanını genişletmiş; demografik çeşitliliği, yaş grupları arasındaki dil sürekliliğini ve sosyokültürel kabulünü güçlendirerek, dilin uzun vadeli hayatiyetine kalıcı bir temel oluşturmuştur.

Üçüncü bileşen olan kurumsal destek bir dilin ve kültürün eğitim, medya, dinî yapılar, kamu yönetimi gibi alanlarda ne düzeyde temsil edildiğini gösterir. Bir etnolinguistik topluluğun sürdürülebilirliği yalnızca bireysel düzeyde kullanım değil, aynı zamanda bu tür kurumsal yapılarda görünürlük kazanmasıyla da yakından ilişkilidir. Etnolinguistik hayatiyet teorisine göre, bir dilin yaşatılması ve geliştirilmesi, devlet politikaları, medya araçları, eğitim sistemleri ve kültür kurumları gibi kurumsal desteklerle mümkündür. Bu destek, dilin sosyal statüsünün yükseltilmesini, farklı alanlarda geçerlilik kazanmasını ve sonraki nesillere sağlıklı şekilde aktarılmasını garanti altına alır. Giles, Bourhis ve Taylor grupların canlılık düzeylerini düşük, orta ve yüksek olarak sınıflandırmış (1977: 316-317); yüksek düzeyde canlılığa sahip grupların dil ve kültürlerini koruyabileceğini, düşük düzeydekilerin ise dil ölümü riskiyle karşı karşıya kalabileceğini belirtmiştir. Abay'ın mirası, Kazak dili için böyle kurumsal yapıların oluşmasına ilham vererek, sürdürülebilir dil politikalarının geliştirilmesine öncülük etmiştir. Abay'ın eserleri ve eğitim anlayışı; Kazak dilinin devlet politikaları içinde yer

almasını, eğitim ve medya kurumlarında yaygınlaşmasını sağlayacak altyapıyı oluşturmuş; bu sayede dilin sosyal statüsünün yükseltilmesine ve kalıcı bir şekilde sonraki kuşaklara aktarılmasına katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla Abay'ın rolü, Kazak dilinin etnolinguistik hayatiyetinin sürdürülebilmesi için gerekli olan kurumsal desteğin temellerinin atılmasında ve sürdürülebilir dil politikalarının geliştirilmesinde kritik bir öneme sahiptir.

Sonuçlar ve Tartışma

Dil, bir kültürün yalnızca temel unsurlarından biri değil, aynı zamanda onun sürekliliğini ve aktarımını sağlayan en güçlü araçtır. Tarihin belli bir döneminde, belli bir muhitte, belli şartlar içinde yaşamış ya da yaşamakta olan bir milletin, dünü bugüne yansıtan birer kültür taşıyıcısı olarak işlev görmek üzere, dil varlığı içinde barındırdığı kelimeler, o milletin kültürel kimliğini ortaya koyan temel malzemeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu malzemeler, bir kültürü diğer kültürlerden ayıran ya da diğer kültürlerle birleştiren unsurların neler olduğunu anlamamızı sağlar (Berbercan, 2010: 915). Ulusal hafızayı, kolektif duyguları, düşünsel birikimi ve topluma ait maddi-manevi değerleri içinde barındıran dil, kültürel kimliğin hem taşıyıcısı hem de koruyucusudur. Bu yönüyle dil, geçmişin deneyimlerini bugüne aktaran bir kültürel arşiv işlevi görürken, aynı zamanda toplumsal belleğin yapıtaşlarını da oluşturmaktadır. Dolayısıyla dil, kültürün yalnızca bir bileşeni değil; kültürel üretimin, aktarımın ve yeniden inşanın temel dayanağıdır (Rahimi, 2020: 138). Bu bağlamda, bir dilin yok olması ya da toplumsal işlevini yitirmesi, sadece bir iletişim aracının kaybı değil; aynı zamanda o dili konuşan topluluğun tarihsel belleğinde, değerler sisteminde ve kültürel sürekliliğinde ciddi bir kayıp anlamına gelir. Dilin kuşaktan kuşağa aktarılması, yalnızca sözcüklerin değil, aynı zamanda bir yaşam tarzının, dünya görüşünün ve ortak anlam evreninin de aktarılmasıdır. Bu nedenle dilsel çeşitliliğin korunması, kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından yaşamsal bir öneme sahiptir. Dillerin ömrünü, konuşulduğu coğrafyaları ve zamanla ortadan kaybolması gibi durumları etkileyen en önemli faktör o dilin konuşanlarıdır. Söz konusu faktörler dil konuşurlarının hayat hikâyeleri ile doğrudan bağlantılıdır. Dil; halkın yaşayış biçiminden, kültür ve tarihinden bir hayli etkilenmektedir. Bu nedenle dile yön veren başlıca unsur o dili konuşan halktır. Halk ile birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel etkenler de dile yön verirler. Tarih boyunca karşımıza çıkan göçler, savaşlar ve bazı devletlerin asimile politikaları dil konuşurunun azalmasına hatta zamanla o dilin ve konuşurlarının yok olmasına sebep olmaktadır. Bundan ötürü kuşaklar arası aktarımın, dilin canlılığını korumasındaki önemi bir hayli fazladır. Genel bir çerçeveden bakıldığında da dil ve toplumun birbiriyle iç içe olduğu görülmektedir. Mehmet Emin Resulzade, bir milletin varlığını sürdürebilmesinin temel koşulunun dil olduğunu özellikle vurgulamıştır. Ona göre, bir milleti ortadan kaldırmanın en etkili yolu, öncelikle onun diline zarar vermek ve zamanla bu dili unutturmaktır (Şirmemmed, 2014: 475-478). Sömürgeci güçler tarafından egemenlik altına alınan toplumların millî bütünlüğünü zayıflatmak adına öncelikle onların dillerine müdahale edilmiştir. Ana diliyle eğitim yasaklanmış, millî eğitim kurumları denetim altına alınmış ve yerli halkların dilsel kimlikleri tehdit edilmiştir. Resulzade'nin bu konuya dikkat çekmesi, onun dilin sadece kültürel değil, aynı zamanda siyasal bir araç olduğuna dair farkındalığını ortaya koymaktadır. Ona göre dil, bir milletin ruhu ve hafızasıdır; bu nedenle bir dili ortadan kaldırmak, o milletin tarihsel varlığına karşı yapılan en büyük müdahaledir. Kültürel, siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda ortaya çıkan dış ve iç faktörlere bağlı yenileşme hareketleri ile değişimlerin etkileri, öncelikle ilgili toplumun dilinde kendini gösterir. Dil, canlı bir varlık olarak sürekli gelişim ve değişim süreci içerisinde (Tekin, 2008: 617). Nitekim toplumlar değiştikçe, onların düşünce biçimleri ve değer yargıları dönüşür; bu dönüşüm, doğrudan doğruya dile yansır. Canlı ve kendini sürekli olarak yenileyen bir organizma niteliği taşıyan dil, bu bağlamda hem değişimin bir sonucu hem de onun taşıyıcısı konumundadır. Bu nedenle dildeki değişim, yalnızca sözcük düzeyinde değil, ifade biçimlerinde ve toplumsal

bellekte de karşılık bulur.

Diller arası ilişkilerde en sık ve kolay biçimde aktarılan unsurların başında sözcükler gelmektedir. Toplumlar arası kültürel temas, tarih boyunca çeşitli etkenler üzerinden dilsel etkileşimi beraberinde getirmiştir. Başta dinsel yaklaşımlar, edebiyat etkilenmeleri olmak üzere birlikte yaşama, ticaret ilişkileri, siyasal ilişkiler nedeniyle ödünç ögeler, bu ilişkilerin ölçüsü oranında dilden dile aktarılmaktadır (Aksan, 1998: 137). Mehmet Kaplan'a göre, her millet dili ve kültürünü biçimlendirirken, tarihsel süreçte karşılaştığı medeniyetlerden çeşitli ögeler alarak gelişir; tıpkı akan bir nehrin geçtiği her topraktan belirli unsurlar alması gibi. Bu etkileşim, özellikle konuşma ve yazı dilinde kendini gösterir; zira her gelişmiş dil, başka kültürlerle kurduğu temaslar neticesinde ödünç kelimeler, deyimler ve kavramlarla zenginleşmiştir. Bu yönüyle dil, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bir milletin tarihî serüveninin, kültürel temaslarının ve medeniyet birikiminin izlerini taşıyan bir yansıtıcıdır (1998: 140). Kaplan'ın bu yaklaşımı, dile sadece yapısal ya da işlevsel bir olgu olarak değil; aynı zamanda kültürel hafızayı, tarihsel derinliği ve medeniyetler arası etkileşimi yansıtan çok katmanlı bir oluşum olarak bakmayı gerekli kılmaktadır. Nitekim Türk dili de tarih boyunca, içinde bulunduğu coğrafyaların ve etkileşimde olduğu medeniyetlerin etkisiyle biçimlenmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan süreçte; Türkçenin Arapça, Farsça ve daha sonra Batı dillerinden aldığı unsurlar sadece söz varlığına değil, aynı zamanda düşünce biçimine ve ifade tarzına da yansımıştır. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen dil reformları ile özellikle Arapça ve Farsça kökenli sözcükler dilden ayıklanarak yerine Türkçe kökenli karşılıklar getirilmiş; bu da dilin sadece bir araç değil, aynı zamanda ideolojik bir inşa alanı olduğunun göstergesi olmuştur.

Dil ve toplum ilişkisi üzerinde 18 ve 19. yüzyıllardan bu yana durulmaktadır. Daha o yüzyıllarda devlet adamları dilin gelişmesini toplumda olan değişimler, kültür ve düşünce alanındaki gelişmelerle açıklamaktadır. Toplumun bütün dalları birbirine bağlıdır. Toplumda olan değişimler tek yönde olmamaklar birlikte bir yönde olan değişimler diğer yönleri de etkilemektedir. Toplumun bütün dalları birbirine bağlı olarak değişir. Toplumsal alandaki her şey dilde de anlatım bulduğu için onu sürekli değişken kılmaktadır. Söz konusu dil ve toplum ilişkisine Sausure ve N. Chomsky de dikkat çekmektedir (İmer, 1990: 9-10). Toplum ve dil, doğaları gereği durağan olmayan, sürekli dönüşüm içinde bulunan olgulardır. Bu nedenle, bu iki alanda yürütülen araştırmalarda tek tip ya da evrensel geçerliliği olan konuların ele alınması beklenemez. Toplumdilbilimsel çalışmaların yönü, içeriği ve öncelikleri; büyük ölçüde ait oldukları toplumun tarihsel, kültürel, ekonomik ve siyasal yapıları tarafından belirlenmektedir. Bu bağlamda, toplumdilbiliminin ele aldığı hususlar ülkeden ülkeye önemli ölçüde farklılık gösterebilmektedir (İmer, 1990: 175). Vardar, toplum dilbilimini dilsel yapılarla toplumsal yapılar arasındaki karşılıklı etkileşimleri ele alan çok disiplinli bir inceleme alanı olarak tanımlar. Ona göre bu alan, dilsel olgularla toplumsal dinamikler arasındaki eşzamanlı değişimi, yani her iki yapıdaki dönüşümlerin birbirini nasıl etkilediğini ve belirlediğini araştıran karmaşık bir kuramsal çerçeve sunar (2002: 196). Bu bağlamda toplum dilbilimi, yalnızca dilin yapısal özelliklerini incelemekle kalmaz; aynı zamanda dilin toplumsal statüsünü, kullanım alanlarını, toplumsal tabakalar arasındaki farklılaşmalarını ve ideolojik yansımalarını da analiz eder. Dilin hangi toplumsal koşullarda değiştiği, kimler tarafından nasıl kullanıldığı ve bu kullanımların hangi sosyo-politik bağlamlarda şekillendiği gibi sorular toplum dilbilimsel araştırmaların merkezinde yer alır. Özellikle çok dilli toplumlarda ya da azınlık dillerinin varlık mücadelesi verdiği coğrafyalarda toplum dilbilimi; dilin yaşatılması, kimliğin korunması ve kültürel devamlılığın sağlanması açısından hayati bir rol üstlenmektedir. Bu yönüyle, etnolinguistik hayatiyet kuramıyla da kesişen bir noktada durur. Her iki yaklaşım da dili, yalnızca bir iletişim aracı değil, toplumsal aidiyetin ve kültürel varlığın bir göstergesi olarak değerlendirebilir.

Toplumda ortaya çıkan çeşitli sosyal olgular ve buna ek olarak işsizlik, kuraklık, kırsaldan

kente göç veya zorunlu yer değiştirmeler gibi gelişmeler ile ekonomik ve siyasal etkenler, toplum yapısını değiştirip dönüştürürken dil üzerinde de belirgin etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda, dil değişimi veya dil değiştirimi süreci yaşanmakta ve sonucunda dil kaybı ya da dil ölümü ortaya çıkabilmektedir. Dil değişimi ve değiştirimi, dil ölümünün önemli göstergeleri arasında yer almaktadır. Sosyo-kültürel, ticari ve siyasal etkileşimler sonucu topluluklar, komşu veya dış kültürlerin dillerinden ödünçlemeler yapmaktadır. Bu ödünçlemeler, kimi zaman sözcük düzeyinde olurken, kimi zaman da bir dilin sözdizimsel yapısını etkileyebilmektedir. Dil ödünçlemeleri, genellikle doğal seyri içinde, güçlü toplumların dillerinden zayıf toplumların dillerine doğru gerçekleşmektedir (Rahimi, 2013: 135).

Milletleri birbirinden ayıran en büyük işaret dildir. Rusya Müslümanları ise din yönüne önem vermiştir. Türkçe gazete çıkarıp adına Türk gazetesi demek yerine Müslüman gazetesi denilmiştir. Okul açıp Rus-Müslüman Okulu adı verilmiştir. Benzer durum tiyatrodan da görülmüştür (Şirmemmed, 2014: 462-465). Din ile kültür arasındaki etkileşim de kültürel kimliğin şekillenmesinde kritik bir rol oynar. Dil bir milletin aslını muhafaza edebilir ama din de bir milletin bâki kalmasına sebep olmaktadır. Türkler ve Farslar için Arapçanın önemi, Kuran-ı Kerim ve İslamiyet bağlamında ortaya çıkar. Arapçayı kutsal görüp kendi dillerinden üstün tutmuşlardır. İslamiyet'i kabul eden toplumlarda Araplaşma eğilimi gözlenmiş, hatta dini ve kültürel metinler Arapça yazılmaya başlanmıştır. Kuran'ın dili, dua ve ibadet dili olarak Arapçanın bu konumu, günümüzde Arap dilinin ve Arap kimliğinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. İslam medeniyetinin kültürel alandaki etkisi, Türk toplumu üzerinde son derece kalıcı olmuştur. Bu etki, özellikle 10. yüzyıldan itibaren başlayan İslamlaşma süreciyle birlikte, sadece inanç sistemiyle sınırlı kalmamış; dil, edebiyat, sanat, felsefe ve toplumsal kurumlar gibi birçok alanda Türk tarih ve kültürünün yönünü belirleyen temel bir unsur hâline gelmiştir. Türkler, İslamiyet'i kabul ettiklerinde, Arapça ve Farsçanın etrafında şekillenmiş son derece zengin ve köklü bir yazılı kültürle karşılaşmışlardır (Kaplan, 1993: 108-109).

Türkçe her anlamda zengin bir dil olmakla birlikte kelime hazinesi de bir hayli geniştir. Fakat farklı sebeplerden ötürü yabancı sözcük kullanımına meyilli hale gelmiştir. Halbuki dilimizin canlılığını korumak ve onu yabancı dillerin yoğun etkisinden arındırmak, kültürel sürekliliğin ve millî kimliğin muhafazası açısından büyük önem taşımaktadır.

Dilin, canlılığını devam ettirmesinin veya dil ölümünün meydana gelmesinin çeşitli faktörlerle olabileceği belirtilmiştir. Dil ölümünün gerçekleşmesi için dil konuşurlarının tamamen yok olması beklenemez. Asimile olan toplulukların dili zamanla ölmeye yüz tutar. Günümüzde, geçmişe nazaran dil ölümlerinin daha az olması beklenmektedir. Çünkü insanlar çok dillidir ve sadece doğdukları coğrafyada değil dünyanın birçok yerinde farklı etnik gruplar olarak yaşamlarını sürdürmektedir. Yer değişiminin kolay olduğu bu dönemde, bir dilin ana vatanında konuşurunun kalmaması dilin öldüğü anlamına gelmez. Ana vatanlarından farklı bölgelerde hala o dili konuşan insanları görmek mümkündür. Bu sebeple bir dilin öldüğünü söylemek ciddi bir araştırma ister. Bir avuç insan dahi o dili konuşmaya devam ediyorsa o dil canlıdır ve aksini iddia etmek son derece yanlıştır.

Sonuç ve Çıkarımlar

Sonuç olarak, etnolinguistik hayatiyet teorisi çerçevesinde dilin canlılığını sürdürebilmesi için statü, demografik yapı ve kurumsal destek unsurlarının birlikte ve uyumlu bir şekilde işleyiş göstermesi gerekmektedir. Bu bileşenler, bir dilin sadece iletişim aracı olmanın ötesinde, o dilin konuşucusunun kimliğini, kültürel değerlerini, tarihini ve sosyal bütünlüğünü koruyan hayati bir varlık olarak yaşatılmasına olanak sağlar. Abay Kunanbayev'in Kazak dili ve kültürüne yaptığı katkılar, bu teorik çerçeveyi somut ve tarihsel bir zemine oturtan eşsiz bir örnek teşkil etmektedir. Abay, sadece Kazak edebiyatının değil, aynı zamanda Kazak halkının dilsel ve kültürel dirilişinin mimarı olarak; dilin statüsünün

yükseltilmesinden, demografik olarak farklı sosyal ve coğrafi gruplarda yaygınlaşmasına; kurumsal destek mekanizmalarının oluşturulmasına kadar çok boyutlu bir rol üstlenmiştir. Abay'ın eserleri ve eğitim anlayışı, Kazakçanın sosyal hayatta yalnızca günlük iletişim aracı olarak kalmayıp, aynı zamanda bir düşünce ve eğitim dili haline gelmesini sağlamış, böylece dilin prestiji ve statüsü önemli ölçüde artmıştır. Bu durum, Kazakçanın farklı yaş grupları arasında ve özellikle genç kuşaklarda benimsenmesini kolaylaştırmış, dilin kuşaklar arası aktarımı ve demografik yapısının güçlenmesi açısından kritik bir dönüm noktası olmuştur. Abay'ın düşünsel mirası, yalnızca taşra ve kırsal alanlarda değil, şehir merkezlerinde, eğitim çevrelerinde ve entelektüel sınıflarda da Kazak dilinin kabul görmesini mümkün kılarak dilin sosyal tabanını genişletmiştir. Bu, etnolinguistik hayatîyet teorisinin demografik yapı bileşeninin güçlendirilmesine önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Abay eğitim sisteminde, medyada, kültürel ve siyasi yapılarda Kazakçanın yer almasını savunmuş; bunun için gerekli zemini hazırlamıştır. Abay'ın dil anlayışı ve eserleri, Kazakçanın kurumsal destek görmesini sağlayacak politikaların ve uygulamaların şekillenmesine ilham vermiştir. Bugün Kazak dili için kurumsal destek sağlayan birçok kurumun temelinde onun düşünsel mirasının yattığı görülmektedir. Bu kurumsal yapılar, dilin sosyal statüsünün yükselmesini, kamusal alanlarda yaygın kullanımını ve sonraki nesillere sağlıklı aktarımını garanti altına almaktadır. Giles, Bourhis ve Taylor'un dil canlılığı sınıflandırmasına göre, bu tür yüksek düzeydeki kurumsal destek, dilin ölümü riskine karşı en etkili koruma mekanizmasıdır ve Abay'ın katkıları bu süreçte belirleyici olmuştur. Abay'ın liderliği ve halkla kurduğu güçlü bağ, onun fikirlerinin yalnızca bireysel çabalardan ibaret kalmayıp, toplumsal bir bilinç ve hareketlilik haline dönüşmesini sağlamıştır. Bu durum, etnolinguistik hayatîyetin yapısal bileşenlerinin ötesinde, liderlik ve kolektif bilincin önemini gözler önüne sermektedir. Abay, Kazak halkının kendi dilini ve kültürünü sahiplenme iradesinin somut bir simgesi olmuştur. Bu sayede Kazak dili sadece bir iletişim aracı değil, bir varoluş ve direnç sembolü haline gelmiştir. Onun düşünceleri ve eserleri, Kazak dilinin yalnızca bugünkü konumuna gelmesini sağlamamış, aynı zamanda geleceğe yönelik sürdürülebilir dil politikalarının temelini de oluşturmuştur. Özetle, Abay Kunanbayev'in Kazak dili üzerindeki çok katmanlı etkisi, etnolinguistik hayatîyet teorisinin temel bileşenleriyle doğrudan ilişkilidir ve bu bileşenlerin karşılıklı etkileşimini somutlaştırmaktadır. Bu yönüyle Abay, sadece Kazak dili ve kültürünün değil, tüm Türk dünyasının dilsel ve kültürel direnişinde rol oynayan evrensel bir liderlik modeli sunmaktadır. Bu durum, dilsel canlılığın korunmasında yapısal koşullar kadar, fikir önderlerinin ve toplumsal katılımın kritik önemini vurgulamakta; gelecek dil politikalarının oluşturulmasında yol gösterici bir perspektif sağlamaktadır.

Kaynakça

- Aksan, D. (1998). *Her Yönüyle Dil*, Ankara, TDK Yayınları.
- Berbercan, M. T. (2010). Tarihî Türk Şivelerinde Geçen Bazı İçecek Adları Hakkında Leksikal Tespitler, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, C. 5, S. 4, S. 914-929.
- Giles, H., Bourhis R. Y., Taylor D. M. (1977). Towards A Theory Of Language İn Ethnic Group Relations. *Language, Ethnicity And Intergroup Relations*. London, Academic Press.
- İmer, K. (1990). *Dil Ve Toplum*, Ankara, Gündoğan Yayınları.
- Kaplan, M. (1993). Dil Ve Kültür, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: 1993 / II S: 500, 108-110.
- Kaplan, M. (1998). *Kültür Ve Dil*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Kara, A. (2019). Kazak Millî Şairi Abay Kunanbayev'in Hayatı Ve Eserleri, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, C. 66, 14-18.
- Rahimi, M. (2013). Dil Hayatîyeti Bağlamında Horasan Türklerinin Bugünkü Durumu, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2, 131-142.

- Rahimi, M. (2020). Dil Canlılığı Bağlamında Halaç Türklerinin Durumu, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17(2), 131-145.
- Söylemez, O, Ateş Ö.F. (2021). Kazak Şiirinde Abay, *Modern Science And Education: Trends And Scientific Solutions*, s.11-18.
- Tekin, F. (2008). Özbek Türkçesi Söz Varlığına Bir Bakış (Xix. Yüzyılın İkinci Yarısı-Xx. Yüzyıl Başları), *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 3(7), 608-618.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Multilingual.
- Şirmemmed H. (2014). *Mehmet Emin Resulzade: Eserleri (1909-1914)*, II. Cilt, II. Baskı, Bakü, Təhsil.

References

- Aksan, D. (1998). *Language in All Aspects*, Ankara, Turkish Language Association Publications. [in Turkish]
- Berbercan, M.T. (2010). Lexical Findings on Some Beverage Names in Historical Turkish Dialects. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 5, No. 4, pp. 914–929. [in Turkish]
- Giles, H., Bourhis, R. Y., & Taylor, D. M. (1977). Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. In *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, London: Academic Press.
- İmer, K. (1990). *Dil ve Toplum* [Language and Society], Ankara: Gündoğan Publications. [in Turkish]
- Kaplan, M. (1993). Language and Culture. *Türk Dili - Journal of Turkish Language and Literature*, Vol. 1993/II, No. 500, pp. 108–110. [in Turkish]
- Kaplan, M. (1998). *Kültür ve Dil* [Culture and Language], İstanbul: Dergâh Publications. [in Turkish]
- Kara, A. (2019). Life and Works of the Kazakh National Poet Abay Qunanbayuli. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi* [Journal of Turkish World History and Culture], Vol. 66, pp. 14–18. [in Turkish]
- Rahimi, M. (2013). The Current Situation of Khorasan Turks in the Context of Language Vitality. *Journal of Turkic Studies*, Vol. XIII/2, pp. 131–142. [in Turkish]
- Rahimi, M. (2020). The Situation of the Khalaj Turks in the Context of Language Vitality. *Journal of Modern Turkic Studies*, Vol. 17(2), pp. 131–145. [in Turkish]
- Söylemez, O. & Ateş, Ö. F. (2021). Abay in Kazakh Poetry. *Modern Science and Education: Trends and Scientific Solutions*, pp. 11–18. [in Turkish]
- Tekin, F. (2008). A Look at the Lexicon of Uzbek Turkish (Second Half of the 19th Century – Early 20th Century). *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 3(7), pp. 608–618. [in Turkish]
- Vardar, B. (2002). *Explanatory Dictionary of Linguistic Terms*, İstanbul: Multilingual Publications. [in Turkish]
- Şirmemmed, H. (2014). *Mehmet Emin Resulzade: His Works (1909–1914)*, Vol. II, 2nd Ed., Bakü: Təhsil Publishing.

Ариф Байрам

*Кастамону университеті, Кастамону, Түркия
(E-mail: ariffbayram18@gmail.com)*

Абай және түрік әлемі өміршеңдіктің этнолингвистикалық теориясы аясында

Аңдатпа. Тіл тек қарым-қатынас құралы емес; Ол сондай-ақ мәдени бірегейлікті, тарихи жады мен әлеуметтік тиесілілікті ең күшті тасымалдаушылардың бірі болып табылады. Тілдерді қорғау және сақтау тек лингвистикалық мәселе ретінде ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік-саяси және мәдени мәселе ретінде де қарастырылады. Осы тұрғыда этнолингвистикалық өміршеңдік теориясы тілдің қоғамдық өмірде қолданылу жиілігін, ұрпақтар арасындағы берілуін және әлеуметтік функционалдығын зерттейтін көп өлшемді теориялық көзқарас болып табылады. Қарастырылып отырған теория; Ол тілдің әлеуметтік контексте өмір сүре алатындығын анықтайтын «мәртебе, демографиялық құрылым және институционалдық қолдау факторлары» негізінде осы көп деңгейлі процесті талдауға мүмкіндік береді. Бұл зерттеуде өміршеңдіктің этнолингвистикалық теориясы аясында қазақ зиялысы, ойшылы Абай Құнанбаевтың түркі әлеміндегі мәдени-тілдік рөлі ерекше атап өтілді. Абай өлеңдері, философиялық ойлары мен тәрбиелік көзқарасы қазақ түрік тілін ғана емес, түркі әлемінің ортақ мәдени жады мен тілдік бірлігін сақтап қалудың іргелі қайнар көзі ретінде ерекше көзге түседі. Абай тіл тек қатынас құралы емес дейді; әлеуметтік бірегейліктің, тарихи жадының және мәдени сабақтастықтың тасымалдаушысы ретінде қарастырылады; Ол өз еңбектерінде тілді адамгершілік құндылықтармен, тәрбиемен, интеллектуалдық түрлендірумен байланыстыру арқылы қоғамның санасын көтеруді мақсат етті. Абайдың зияткерлік мұрасы түркі әлемі үшін тарихи тұрғыдан да, қазіргі кезде де, әсіресе, ортақ тілдік сананы қалыптастыру және мәдени тұрақтылық тұрғысынан стратегиялық маңызға ие. Абай шығармалары тек әдеби немесе философиялық байлық емес; Сондай-ақ түрік әлеміндегі тілге негізделген сәйкестік құрылысының үздіксіздігін қамтамасыз ететін күшті тірек болып саналады. Осы тұрғыда Абайдың тіл туралы түсінігі мен шығармаларының түрік қауымдары арасындағы этнолингвистикалық байланысты нығайтудағы орны осы зерттеудің негізгі тақырыбын құрайды.

Түйін сөздер: Абай Құнанбаев, этнолингвистикалық өміршеңдік, түркі әлемі, тіл бірлігі, мәдени тұрақтылық

Arif Bayram

*Kastamonu University, Kastamonu, Türkiye
(E-mail: ariffbayram18@gmail.com)*

Abay and the Turkish World within the Framework of Ethnolinguistic Vital Theory

Abstract. Language is not only a means of communication but also one of the strongest carriers of cultural identity, historical memory and social belonging. The protection and survival of languages is evaluated not only as a linguistic but also as a sociopolitical and cultural issue. The Ethnolinguistic Theory of Vitality considered in this context is a multidimensional theoretical approach that examines the frequency of use of a language in social life, its transmission between generations and its social functionality. The theory in question allows for the analysis of this multi-layered process by taking as basis “status, demographic structure and institutional support factors” that determine whether a language can continue its existence in a social context. In this study, within the framework of the Ethnolinguistic Theory of Vitality, the cultural and linguistic role of the Kazakh intellectual and thinker Abay Kunanbayev in

the Turkic world is emphasized. Abay's poems, philosophical thoughts and understanding of education stand out as a fundamental source in keeping alive not only the Kazakh Turkish but also the common cultural memory and linguistic unity of the Turkic world. Abay considers language not only as a means of communication; He saw language as the carrier of social identity, historical memory and cultural continuity; he aimed to raise public awareness by associating it with moral values, education and intellectual transformation in his works. Abay's intellectual heritage has a strategic importance for the Turkic world, both historically and today, especially in terms of the formation of a common language awareness and cultural sustainability. Abay's works are not only a literary or philosophical richness; they are also evaluated as a strong reference point that ensures the continuity of language-based identity construction in the Turkic world. In this context, Abay's understanding of language and the place of his works in strengthening ethnolinguistic ties among Turkic communities constitute the main subject of this study.

Keywords: Abay Kunanbayev, ethnolinguistic vitality, Turkic world, language unity, cultural sustainability

Yazar Hakkında Bilgi:

Arif Bayram – Doktora Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, Türkiye. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2756-4039>

Автор туралы мәлімет:

Ариф Байрам – PhD докторанты, Кастамону университеті, Кастамону, Түркия. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2756-4039>

Information about author:

Arif Bayram – PhD Student, Kastamonu University, Kastamonu, Türkiye. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2756-4039>